

Referat na posvetu

POSEGI V STAVBNO DEDIŠČINO

Portorož, 25.-27.2.1985

OBSEG, PRAVICE IN MEJE DEDIŠČINE

prof. dr. Nace ŠUMI

Filozofska fakulteta, UEK, Ljubljana

OBSEG, PRAVICE IN MEJE STAVBNE DEDIŠČINE (teze)

1. Stavbna dediščina zajema več skupin. Členi se tako časovno in tipološko, saj sodijo semkaj že številni prazgodovinski naselbinski spomeniki (več sto gradišč), potem obsežne ostaline rimskega obdobja z dokumenti prvih zidanih mest pri nas in gradivo po naselitvi Slovencev na teh tleh. Znotraj tega obdobja zbuja pozornost za zdaj še redki spomeniki zgodnjega srednjega veka z obema "državnima" prestolnicama na Krnskem gradu in ob Blatenskem jezeru ter skupino cerkva in tudi že prvi zasnutki zidanih gradov. Najštevilnejše je seveda stavbnozgodovinsko gradivo iz srednjega veka, ko so nastala skoraj vsa naša mesta in vasi pa vse do današnjih dni. Če je že treba tudi s številkami ponazoriti obseg naše stavbne dediščine, naj omenim okrog 600 gradov, 2000 cerkva več tisoč meščanskih in tržkih hiš ter še zmeraj številne pomnike ljudskega stavbarstva. Stopnja proučenosti tega gradiva je močno različna, na najslabšem smo ravno s spomeniki, ki so najštevilnejši. Prav tako je treba ugotoviti, da do nedavna nekatere skupine spomenikov (n.pr. arhitektura 19. stoletja ali ljudska arhitektura) še niso dosegle polnega priznanja v pristojnih znanstvenih disciplinah in še manj seveda v široki javnosti.

Različna je prav tako stopnja ohranjenosti pomnikov stavbne dediščine. Tako smo uspeli le izjemno obvarovati pred nadaljnjim propadanjem spomenike starejše fevdalne arhitekture, dokumenti takega stavbarstva mlajših stoletij od renesanse in baroka do 19. stoletja pa so praviloma slabo izrabljeni in torej prav tako ostaja vprašanje njihovega vključevanja v sodobno življenje odprto. Bistveno boljši je položaj cerkvene arhitekture, kjer so težave pretežno le s spomeniki v odročnih krajih in zunaj bogoslužne rabe, sicer pa je ta del dediščine domala v celoti obnovljen in spodobno predstavljen. V povojnem obdobju si je priborila ugledno mesto v naši kulturni zavesti meščanska arhitektura z urbanimi naselji vred, tako da danes že lahko ugotavljamo več ali manj uspešne prenovitvene akcije po vsej domovini. Domala zdesetkano pa je gradivo ljudske arhitekture. V Pomurju so lani naštel komaj kakih 20 ohranitve vrednih objektov, na Gorenjskem je največji del te dediščine obnovljen ali moderniziran, veliko je še spomenikov te vrste na Dolenjskem, najbolj sklenjeno pa je ljudska arhitektura ohranjena na Primorskem, posebej na Krasu.

2. Za oceno stanja stavbne dediščine je potemtakem zelo zgovorna že zgodovina našega razmerja do tega fonda, vstopanje dediščine v našo zavest, spoznavanje in priznavanje njene kulturne vloge. V 19. stoletju je znanost in po njej javnost poznala samo klasične spomeniške tipe, na prvem mestu grad in cerkev. Mesta so stopila v ospredje šele med obema vojnoma, ko je pristojna spomeniško varstvena služba izdelala tudi že prve pravilnike o njihovem varovanju. Ljudska arhitektura je sicer doživela znanstven interes tudi že v tej dobi, resnično pa je bila evidentirana in spoznana kot problem šele po osvoboditvi. Treba je pri tem seveda ločevati med znanstvenim interesom in življenjsko aktualnostjo. Lahko mirno rečemo, da so probleme varovanja dediščine v vsej širini odprla šele povojna leta z naglo, v zgodovini v takem obsegu komaj kdaj ugotovljeno modernizacijo dežele. K težavam povojnega časa pa je treba prišteti še občasno "prekinitev" zgodovinske zavesti, ki jo je povzročila revolucija z očmi, uprtimi samo v prihodnost. Ugotoviti moramo, da smo bili na tako široko prenovitveno aktivnost slabo pripravljeni, zlasti za nekatere skupine dediščine. To velja tako za meščansko kakor prav posebej za ljudsko arhitekturo. Medtem ko je bilo mogoče za mesta in meščansko arhitekturo vendarle že v 50. letih sprejeti odločitve, po katerih je bil obstoj te dediščine zagotovljen in perspektiven, še danes nimamo strateške odločitve za podeželsko ljudsko arhitekturo, ki je doživela najbolj grobo stihijsko modernizacijo in s tem daleč največje izgube. Ta stihijska modernizacija je škodovala v več smereh, ignorirala je najpoprej sklenjenost starih naselij ter dopustila nekritično in neracionalno pozidavanje vseh, povzročila je radikalna rušenja stare substance tudi brez stvarne potrebe in vnašala je na neustrezen način nova gradiva na škodo starih plemenitih gradiv.

Na ta način je ta proces v zadnjih desetletjih radikalno kršil trajna načela, ki jih velja upoštevati pri varovanju in prenavljanju stavbne dediščine. Opuščeno ali zanemarjeno je bilo načelo po varovanju dokumentarno pomembnih sestavin (konstrukcij, gradiva) in močno kršeno načelo spoštovanja estetskega potenciala. Pozabili smo, da so tudi najskromnejši spomeniki stavbne dediščine vendarle podvrženi utemeljenim načelom varovanja spomenikov - napotek sodobnim oblikovalcem, ki naj pri spomenikih predvsem gostujejo, ne da bi jim delali silo. Ker gre za različno stopnjo ohranjenosti in pričevalnosti, pristojna služba izdelava ustrezen različen režim, ki naj velja pri varovanju in posegih v dediščino. Kršeno je bilo ob tem tudi načelo pristojnosti znanstvenih strok, tako da nikakor ni bila redkost, da so nepoklicani producirali strokovne sodbe brez zadostne osnove, ki bi lahko šele ponujale varno izhodišče za utemeljene varovalne in prenovitvene posege.

Ljudska arhitektura je danes nedvomno najbolj izpostavljena tudi zaradi okoliščine, da se je zaradi usihanja večjih investicij pozornost programerjev in oblikovalcev zdaj obrnila prav v njeno smer. Na ta način je postavljeno pod vprašanj pravica te in vse ogrožene stavbne dediščine, da preživi in je na voljo zanamcem kot pričevanje o zgodovinskem življenju na teh tleh.

3. Danes se na podeželju še zmeraj slišijo gesla, ki so jih v preteklih desetletjih radi ponavljali zlasti ob zanemarjeni dediščini mest, gesla po katerih varovanje spomeniških lastnosti ogroža sodobno življenje, onemogoča sodobno gospodarjenje in s tem vključitev dediščine v aktualne življenjske tokove. Pri mestih se je s procesom prenove jasno pokazalo, da so takšna gesla izmišljena, saj je bilo mogoče z vključitvijo stavbnega fonda mest in naselij kot celote v družbene in prostorske načrte zagotoviti nadaljnji obstoj dediščine. Seveda se pri tem vselej postavlja vprašanje o izbiri primernih funkcij, kadar zgodovinske, za katere je bil stavbni fond pozidan ali prirejen, prenehajo. Izkušnje prenove mest dokazujejo, da je mogoče brez škode za pričevalnost temeljnih sestavin vgraditi sodoben tehnični higijenski in poslovni ter stanovanjski standard. Nobenega razloga ni, da tega ne bi smeli pričakovati tudi za najbolj ogroženo in najbolj obsežno področje ljudskega stavbarstva, kjer je seveda še ohranjeno. Treba se je samo dogovoriti za izhodišča in postopke.

Kaže, da je med najbolj odprtimi vprašanji poleg delovanja upravnih služb stališče ustvarjajočih oblikovalcev, ki se že posvečajo prenovi tega fonda in se bodo še bolj posvečali v prihodnje. Danes slišimo predvsem glasove o omejevanju kreativnosti v stiku z dediščino. V preteklih letih so se snovanja posegov vanjo zdela kot manjvredna neavtorska dejanja. Nova smer pa seveda upravičeno naglaša nujnost ustvarjalnega pristopa, kjer je to mogoče in potrebno. Treba je reči, da je prava usmeritev v spoštovanju intaktne starine in kreativnih novosti. Vsekakor pa je treba ob poseganju v staro spoštovati nekatera okvirna merila, ki naj zagotavljajo harmonično dopolnjevanje, ne nasilnih prelomov. Vračunost novega v dano okolje mora postati eden od kriterijev za vrednotenje vsega novega. Potemtakem dediščina nikakor ne ovira sodobnega ustvarjanja terja pa kajpak primerno občutljivost in zrelost oblikovalcev.